

Стеценко Т.В.

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри державних фінансів
Харківського інституту фінансів
Київського національного торговельно-економічного університету

Яременко В.Г.

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри державних фінансів
Харківського інституту фінансів
Київського національного торговельно-економічного університету

Бондаренко А.Г.

магістрант
Харківського інституту фінансів
Київського національного торговельно-економічного університету

Stetsenko Tetiana

PhD, associate professor,
Assistant professor of public finance
Kharkov Institute of Finance of
Kyiv National University of Trade and Economics

Yaremenko Valentyna

PhD, associate professor,
Assistant professor of public finance
Kharkov Institute of Finance of
Kyiv National University of Trade and Economics

Bondarenko Anna

Undergraduate
Kharkov Institute of Finance of
Kyiv National University of Trade and Economics

ДЕРЖАВНІ ВИДАТКИ НА СОЦІАЛЬНУ СФЕРУ: ДОСВІД ЄВРОПИ ДЛЯ УКРАЇНИ

TOTAL GENERAL GOVERNMENT EXPENDITURE ON THE SOCIAL SPHERE: EXPERIENCE OF EUROPE FOR UKRAINE

У статті оцінено закономірностей фінансування соціальної сфери в країнах Європи, запропоновано рекомендації щодо оптимізації структури бюджетних соціальних видатків в Україні. Проаналізовано специфіку розподілу бюджетних асигнувань на соціальні функції в країнах Європи, згрупованих за рівнем ВВП на душу населення. Оцінено відповідність фінансового забезпечення соціальної сфери в країнах Європи окремим кількісним критеріям соціальної моделі держави. На підставі методу дендритів країни Європи згруповані в п'ять кластерів, кожен з яких характеризується особливостями фінансування соціальних видатків. Представлено порівняльну характеристику рівня фінансування соціальної сфери в Україні та вибраних країнах Європи. Окреслено обмежувальні фактори нарощування соціальних видатків, визначено пріоритети оптимізації структури соціального бюджету України.

Ключові слова: бюджетні видатки, соціальна сфера, освіта, охорона здоров'я, соціальний захист та соціальне забезпечення.

В статье оценены закономерности финансирования социальной сферы в странах Европы, предложены рекомендации по оптимизации структуры бюджетных социальных расходов в Украине. Проанализирована специфика распределения бюджетных ассигнований на социальные функции в странах Европы, сгруппированных по уровню ВВП на душу населения. Оценено соответствие финансового обеспечения социальной сферы в странах Европы отдельным количественным критериям социальной модели государства. На основе метода дендритов страны Европы сгруппированы в пять кластеров, каждый из которых характеризуется особенностями финансирования социальных расходов. Представлена сравнительная характеристика уровня финансирования социальной сферы в Украине и избранных странах Европы. Очерчены ограничительные факторы наращивания социальных расходов, определены приоритеты оптимизации структуры социального бюджета Украины.

Ключевые слова: бюджетные расходы, социальная сфера, образование, здравоохранение, социальная защита и социальное обеспечение.

At present, the European experience of financing social expenditures, the patterns of formation and distribution of the social budget, depending on the level of economic development of the country, is not sufficiently appreciated. The results of this assessment would allow adjusting priorities in the budget financing of the social sphere of Ukraine and to propose a set of measures to optimize budgetary social expenditures. The article gives an estimation of the regularities of social sphere financing in the countries of Europe and recommends the ways for optimizing the structure of budgetary social expenditures in Ukraine. The specificity of state budgetary allocations for social functions in the countries of Europe, grouped by level of GDP per capita, is analyzed. The conformity of financial support of social sphere in the European countries with certain quantitative criteria of the social model of the state is estimated. The grouping of European countries by one indicator, however, allowed to determine certain patterns of social sphere financing, but essential values of expenditures' standard deviation by groups of countries requires the search for integrated assessment methods. On the basis of the dendrites method (the Wroclaw method of taxonomy), the countries of Europe are grouped into five clusters, each of which is characterized by peculiarities of financing social expenditures. The advantage of grouping EU countries by taxonomy over grouping by increasing the level of GDP per capita was the decrease in the values of standard deviation for all indicators for each group of countries. A comparative description of the level of social sphere financing in Ukraine and the selected countries of Europe is presented. Comparing the indicators of budget financing of the social sphere in Ukraine in 2017 with the European indicators, it can be noted that there are significant differences both in the volume of financing and in its structure. The restrictive factors of social spending and the priorities of optimizing the structure of the social budget of Ukraine are determined. Further research on selected topics will be related to the assessment of the level of non-budget financing of the social sphere in Ukraine.

Keywords: budget expenditures, social sphere, education, health, social protection.

Постановка проблеми. Виконання соціальних функцій державою безпосередньо гарантується конституційними положеннями. Суспільна значимість соціальної сфери, неможливість повної комерціалізації надання послуг у цій сфері обумовлюють її переважне фінансування за рахунок державних централізованих фондів.

Кожна країна вибирає власну модель фінансування соціальних видатків, зокрема обсяг соціального бюджету, пропорції його розподілу, можливість багатоканального фінансування. Україна вибрала курс на європейську інтеграцію в усіх аспектах, що обумовлює актуальність досліджень особливостей фінансування соціальної сфери в країнах Європи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Тематика дослідження фінансового забезпе-

чення соціальної сфери держави представлена у вітчизняних наукових працях у значному масштабі. Ю. Сафонов, М. Патинська [1], О. Новікова, Л. Логачова [2], І. Пріхно [3] досліджують проблеми фінансового забезпечення соціальної інфраструктури та визначають перспективні шляхи вдосконалення фінансового механізму для формування достатніх соціальних ресурсів. Цікавим є дослідження Г. Мамонової та І. Канцур [4], де запропоновано проводити оптимізацію бюджетних видатків шляхом застосування вагових коефіцієнтів під час розподілу соціального бюджету за визначеними функціями, а С. Михайленко [5] пропонує під час визначення обсягів фінансування соціальних видатків використовувати коефіцієнти повноти витрат у вигляді відсотків до ВВП або національного

доходу. Т. Коляда [6], В. Надрага [7] також розглядають можливість оптимізації соціальних видатків у контексті оцінювання їх ефективності та встановлення економічних обмежень для зменшення негативного ефекту від їх безконтрольного нарощування.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Попри суттєві дослідження у визначеному напрямку, недостатньо оцінено європейський досвід фінансування соціальних видатків, закономірності формування та розподілу соціального бюджету залежно від рівня економічного розвитку країни. Результати відповідного оцінювання дали б змогу скоригувати пріоритети в бюджетному фінансуванні соціальної сфери України та розробити комплекс заходів з оптимізації бюджетних соціальних видатків.

Формулювання цілей статті (**постановка завдання**). Метою статті є оцінювання закономірностей фінансування соціальної сфери в країнах Європи та надання рекомендацій щодо оптимізації структури бюджетних соціальних видатків в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Для дослідження державного фінансування соціальної сфери були вибрані всі країни ЄС, а також Ісландія, Норвегія та Швейцарія. Статистичною базою дослідження були видатки зведеного бюджету країн за функціями (державні видатки, *eng. general government expenditure by function*) без урахування видатків фондів соціального страхування.

Країни Європи були згруповані за рівнем ВВП на душу населення, а для кожної групи були розраховані середні частки видатків на соціальні функції (табл. 1). Зазначимо, що були виявлені чіткі закономірності розподілу видатків зведеного бюджету в перших трьох групах країн, а тільки четверта група через суттєву неоднорідність показників вибивалась із загальних тенденцій.

Відзначимо, що на фінансування соціальної сфери у зазначених країнах Європи спрямовувалось понад 58% державних видатків. Зі зростанням показника ВВП на душу населення також зростає рівень бюджетного фінансування соціальних видатків. У першій групі країн показником рівня соціальних видатків у видатках зведеного бюджету, нижчим за середній показник по всіх країнах, характеризувалися всі країни, крім Литви та Словенії. У другій, третій та четвертій групах показником рівня соціальних видатків у видатках зведеного бюджету, нижчим за середній показник по всіх країнах, характеризувалися тільки Мальта, Італія, Ісландія та Швейцарія.

Аналіз пропорцій розподілу соціальних видатків за функціями показав таке.

Таблиця 1

Рівень державного фінансування соціальної сфери у країнах ЄС у 2017 р.

Група країн	ВВП, євро на душу населення	Середній рівень соціальних видатків у державних видатках, %	Середній рівень видатків на охорону здоров'я у державних видатках, %	Середній рівень видатків на освіту у державних видатках, %	Середній рівень видатків на соціальний захист та соціальне забезпечення у державних видатках, %
Болгарія (1), Румунія (2), Хорватія (3), Польща (4), Угорщина (5), Латвія (6), Литва (7), Словаччина (8), Греція (9), Естонія (10), Чехія (11), Португалія (12), Словенія (13), Кіпр (14)	7 301,21–22 860,11	63,26	13,21	11,78	34,87
Мальта (15), Іспанія (16), Італія (17), Європейський Союз (28 країн) (18), Франція (19), Сполучене Королівство (20), Бельгія (21)	24 173,77–38 597,43	67,23	15,16	10,66	39,12
Німеччина (22), Фінляндія (23), Австрія (24), Нідерланди (25), Швеція (26), Данія (27)	39 649,88–50 790,46	71,91	15,67	11,35	42,28
Ірландія (28), Ісландія (29), Норвегія (30), Швейцарія (31), Люксембург (32)	61 178,77–92 731,95	67,68	14,37	13,68	36,12

Джерело: розроблено авторами за даними "Eurostat" [8]

1) 55–58% соціального бюджету спрямовуються на соціальний захист та соціальне забезпечення. Зі зростанням рівня ВВП на душу населення найбільший приріст фінансування припадає саме на цю функцію. Найнижчим рівнем видатків на соціальний захист та соціальне забезпечення на душу населення характеризувалась Болгарія (909,6 євро), а найвищим – Люксембург (17 104,28 євро); середній рівень видатків дорівнював 5 536,6 євро.

2) 21–22% соціального бюджету припадали на охорону здоров'я. Питома вага видатків на охорону здоров'я у загальних державних видатках збільшилась майже на 2% в країнах другої групи, а несуттєво (на 0,5%) – в країнах третьої групи. Найнижчим рівнем видатків на охорону здоров'я на душу населення характеризувалась Болгарія (359,7 євро), а найвищим – Норвегія (5 734,9 євро); середній рівень видатків дорівнював 2 078,8 євро.

3) Рівень спрямування частки соціального бюджету на фінансування освіти коливався залежно від групи країни. Так, у першій групі на освіту спрямовувалось майже 19% соціального бюджету, а у другій та третій групах – тільки майже 16%. Середній рівень видатків на освіту у видатках зведеного бюджету коливався незначно, залишаючись в межах $11\% \pm 1\%$. Найнижчим рівнем видатків на освіту на душу населення знову характеризувалась Болгарія (261,4 євро), а найвищим – Ісландія (4 757,7 євро); середній рівень видатків дорівнював 1 709,8 євро.

Ю. Скулиш та Н. Пігуль [9; 10] виділили серед кількісних критеріїв соціальної моделі дер-

жави такі: видатки на соціальний захист та соціальне забезпечення повинні складати більше 20% ВВП, видатки на охорону здоров'я – 7–9% ВВП, видатки на освіту – 4–6% ВВП.

Усереднені показники відношення соціальних видатків до ВВП для країн Європи в розрізі значених чотирьох груп демонструють чітку залежність між нарощуванням обсягів фінансування видатків на соціальну сферу та добробутом країни, індикатором якого вибрано обсяг ВВП на душу населення (табл. 2). Країни з третьої групи задовольняють всім критеріям соціальної моделі держави, країни другої групи максимально наблизились до порогових значень за видатками на охорону здоров'я, соціальний захист та соціальне забезпечення, а обсяг видатків на освіту відповідає встановленому мінімальному рівню. Зауважимо, що серед трьох соціальних функцій держави тільки видатки на освіту в усіх чотирьох групах характеризуються відповідністю встановленим критеріям, становлячи більше 4%. Найбільшим рівнем фінансування освітньої сфери вирізнялись у 2017 р. Бельгія (6,33% ВВП), Данія (6,49% ВВП), Швеція (6,77% ВВП) та Ісландія (7,53% ВВП). До країн з найвищими обсягами фінансування видатків на охорону здоров'я відносять Францію (8,03% ВВП), Австрію (8,18% ВВП), Данію (8,38% ВВП) та Норвегію (8,54% ВВП). Серед країн, де видатки на соціальний захист та соціальне забезпечення склали більше 20% ВВП, можна виділити Швецію (20,20% ВВП), Австрію (20,53% ВВП), Італію (20,86% ВВП), Данію (22,38% ВВП), Францію (24,34% ВВП), Фінляндію (24,86% ВВП).

Таблиця 2

Частка соціальних видатків у ВВП в країнах ЄС у 2017 р.

Група країн	ВВП, євро на душу населення	Середній рівень соціальних видатків у ВВП, %	Середній рівень видатків на охорону здоров'я у ВВП, %	Середній рівень видатків на освіту у ВВП, %	Середній рівень видатків на соціальний захист та соціальне забезпечення у ВВП, %
Болгарія, Румунія, Хорватія, Польща, Угорщина, Латвія, Литва, Словаччина, Греція, Естонія, Чехія, Португалія, Словенія, Кіпр	7 301,21–22 860,11	5,30	4,71	14,10	25,49
Мальта, Іспанія, Італія, Європейський Союз (28 країн), Франція, Сполучене Королівство, Бельгія	24 173,77–38 597,43	6,90	4,81	18,09	30,85
Німеччина, Фінляндія, Австрія, Нідерланди, Швеція, Данія	39 649,88–50 790,46	7,54	5,50	20,53	34,84
Ірландія, Ісландія, Норвегія, Швейцарія, Люксембург	61 178,77–92 731,95	5,66	5,34	14,19	26,64

Джерело: розроблено авторами за даними "Eurostat" [8]

Хоча групування країн Європи за одним показником дало змогу визначити певні закономірності у фінансуванні соціальної сфери, проте суттєві значення середнього квадратичного відхилення видатків по групах країн вимагають пошуку комплексних методів оцінювання.

Для виокремлення кластерів країн Європи за особливостями фінансування соціальних видатків застосований метод дендритів (метод вроцлавської таксономії) [11]. Для порівняння країн були вибрані такі показники, як ВВП на душу населення, питома вага загальних соціальних видатків у державних видатках, питома вага видатків на охорону здоров'я у державних видатках, питома вага видатків на освіту у державних видатках, питома вага видатків на соціальний захист та соціальне забезпечення у державних видатках. На підставі результатів побудованої матриці відстаней країни були об'єднані в 5 кластерів (рис. 1).

Перевагою групування країн ЄС за методом дендритів перед групуванням за збільшенням рівня ВВП на душу населення стало зменшення середнього квадратичного відхилення за всіма

показниками для кожної групи країн. У кожній групі виявилися характерні особливості фінансування соціальних видатків:

- група I (країни 1, 2, 3, 4, 5, 8, 9, 11, 12) має одні з найнижчих показників розподілу фінансування на соціальні видатки серед усіх груп;
- група II (країни 6, 14, 31) має 61% загального бюджетного фінансування, що в середньому припадають на соціальні видатки, що є найменшим показником для всіх груп; найнижчу частку фінансування видатків на охорону здоров'я (6–9%); найвищі показники фінансування освіти (понад 15% загальних видатків);
- група III (країни 16, 17, 18, 19, 22, 23, 24) має питому вагу соціальних видатків до 70% загальних державних видатків (один з найвищих показників); найбільший рівень фінансування видатків на соціальний захист та соціальне забезпечення (тяжіє до 42–43% загального обсягу видатків); нижчий за середній по всіх країнах рівень фінансування видатків на освіту (не більше 10%);
- група IV (країни 20, 25, 28, 30, 32) має високий рівень фінансування соціальних видатків (майже 70% загальних державних видат-

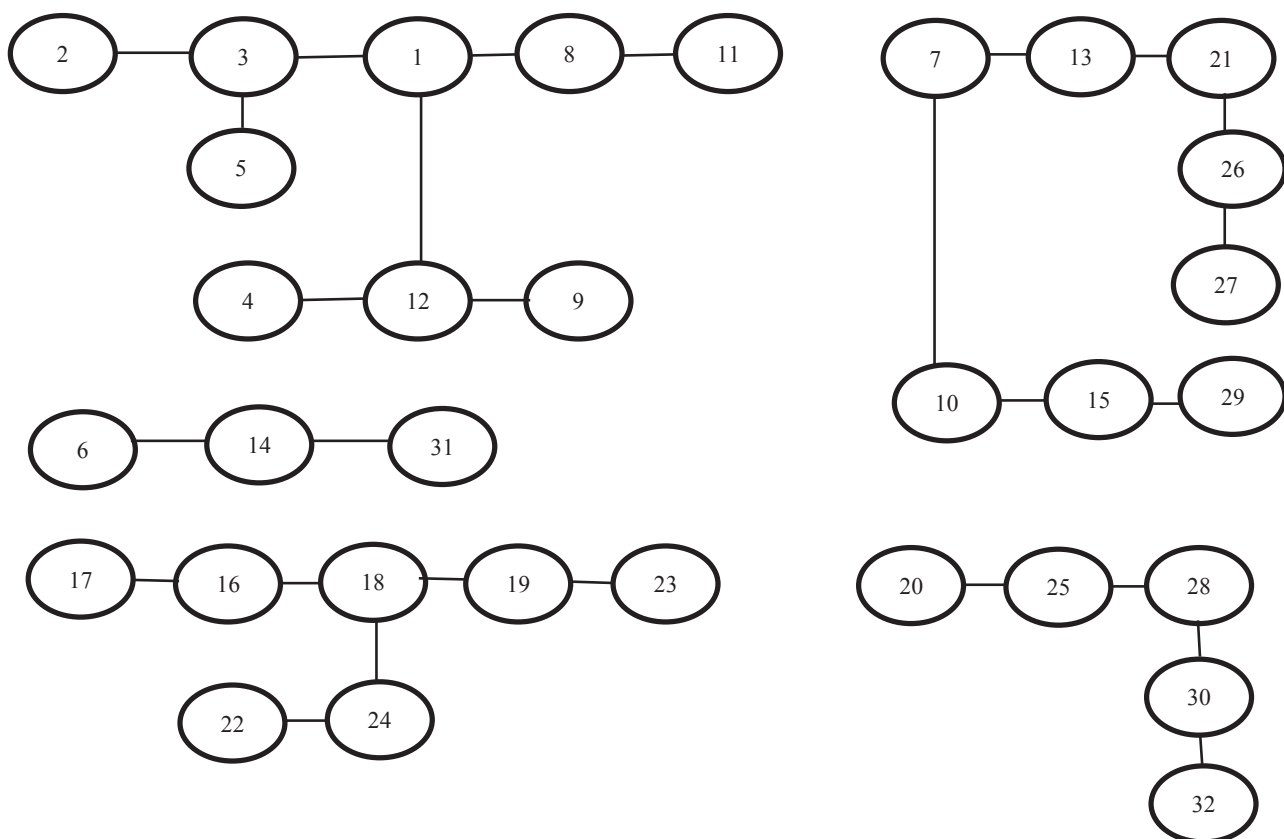

Рис. 1. Кластерні структури для оцінювання рівня державного фінансування соціальної сфери у країнах ЄС у 2017 р.

Примітка: номер у вершинах відповідає порядковому номеру країни, зазначеному у дужках у табл. 1.

Джерело: розроблено авторами за даними "Eurostat" [8]

Рівень державного фінансування соціальної сфери в Україні у 2017 р.

Група видатків	Обсяг видатків, млн. грн.	Частка групи видатків у видатках Зведеного бюджету України, %	Обсяг видатків, грн. на душу населення	Обсяг видатків, євро на душу населення	Частка групи видатків Зведеного бюджету України у ВВП, %
Охорона здоров'я	102 392,43	9,69	2 419,72	80,62	3,43
Освіта	177 915,76	16,83	4 204,47	140,08	5,96
Соціальний захист та соціальне забезпечення	285 761,73	27,04	6 753,07	225,00	9,58
Духовний та фізичний розвиток	24 342,31	2,30	575,25	19,17	0,82
Соціальні видатки	590 412,23	55,86	13 952,51	464,87	19,79

Джерело: розроблено авторами за даними Державної казначейської служби України [12]

ків); найвищий рівень фінансування охорони здоров'я (понад 17% всіх видатків, крім Люксембургу (11,3%)); відповідність інших показників середнім значенням по всій виборці;

– група V (країни 7, 10, 13, 15, 21, 26, 27, 29) має високий рівень фінансування соціальних видатків (68% загальних державних видатків); вищі за середні значення частки фінансування видатків на охорону здоров'я та освіти (15,4% та 14,0% відповідно).

Порівнюючи показники бюджетного фінансування соціальної сфери в Україні у 2017 р. з європейськими показниками, можемо констатувати наявність суттєвих розбіжностей як в обсягах фінансування, так і в його структурі (табл. 3).

Відзначимо, що серед усіх показників лише видатки на освіту відповідають нормам соціальної моделі країни (4–6% ВВП, але на їх фінансування спрямовуються 16,8% видатків Зведеного бюджету України, що перевищує аналогічний середній рівень частки видатків цієї групи в країнах Європи). Видатки на охорону здоров'я, соціальний захист та соціальне забезпечення значно нижчі як встановлених критеріїв для соціальної держави, так і середніх показників частки фінансування для країн Європи. Обсяги видатків за всіма групами соціальних функцій у розрахунку на душу населення в євро навіть не досягають мінімальних значень для досліджуваних країн Європи.

Висновки. Підсумовуючи отримані результати аналізу обсягів фінансування соціальної сфери в країнах Європи, можемо сформулювати такі пропозиції для України:

1) необґрунтоване збільшення обсягів видатків на соціальну сферу зі збереженням поточних пропорцій розподілу асигнувань може привести до негативних наслідків для економі-

ки країни; як доводять проведені дослідження та думки Т. Коляда [6], В. Надрага [7], І. Кичко [13, с. 134], збільшення обсягів соціальних видатків є можливим тільки за забезпечення економічного зростання країни із дотриманням принципу ефективності та результативності;

2) оптимізація структури соціального бюджету повинна базуватись на прагненні до досягнення критеріїв соціальної держави; максимальному розширенні каналів фінансування охорони здоров'я та освіти (комерціалізація послуг, державно-приватне партнерство, соціальні підприємства, соціальні облигації, краудфандинг тощо); прагненні до дотримання загальноєвропейських пропорцій фінансування головних соціальних сфер (охорона здоров'я має 14%, освіта – 10–12%, соціальний захист та соціальне забезпечення – 37%).

Подальші дослідження з вибраної тематики пов'язані з оцінюванням рівня небюджетного фінансування соціальної сфери в Україні.

Бібліографічний список:

1. Сафонов Ю., Патинська М. Фінансове забезпечення установ соціального спрямування: стан, проблеми, шляхи їх вирішення. *Причорноморські економічні студії*. 2016. Вип. 3. С. 68–73.
2. Новікова О., Логачова Л. Особливості фінансування соціальної інфраструктури в процесі бюджетної децентралізації. *Економічний вісник Донбасу*. 2017. № 1. С. 4–12.
3. Пріхно І. Механізми фінансового забезпечення соціальної сфери в Україні. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Економічні науки*. 2017. Вип. 23(1). С. 105–108.
4. Мамонова Г., Канцур І. Фінансування соціальної сфери: моделювання методом попарних порівнянь. *Світ фінансів*. 2015. Вип. 2. С. 137–144.

5. Михайленко С. Методологічні аспекти планування бюджетних видатків на фінансування соціальних програм. *Актуальні проблеми розвитку економіки регіону*. 2014. Вип. 10(1). С. 167–173.
6. Коляда Т. Фінансове забезпечення соціальних функцій держави: стан, тенденції та напрямки оптимізації. *Проблеми економіки*. 2014. № 3. С. 100–107.
7. Надрага В. Соціальні видатки в контексті фінансової стабільності України. *Фінанси України*. 2014. № 9. С. 43–51.
8. Database / Eurostat : веб-сайт. URL: <https://ec.europa.eu/eurostat/data/database> (дата звернення: 22.04.2019).
9. Скулиш Ю. Моделі фінансового забезпечення розвитку соціальної сфери. *Наукові праці НДФІ*. 2008. № 2(43). С. 26–33.
10. Пігуль Н. Типологія моделей фінансування розвитку соціальної сфери. *Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України*. 2014. Вип. 38. С. 220–229.
11. Плюта В. Сравнительный многомерный анализ в экономических исследованиях: методы таксономии и факторного анализа / пер. с пол. Москва : Статистика, 1980. 151 с.
12. Річний звіт про виконання Державного бюджету України за 2017 рік // Офіційний сайт Державної казначейської служби України. URL: <https://www.treasury.gov.ua/ua/file-storage/richniy-zvit-pro-vikonannya-derzhavnogo-byudzhetu-ukraini-za-2017-rik> (дата звернення: 23.04.2019).
13. Кичко І. Трансформація соціальних функцій держави: фінансовий аспект. *Формування ринкових відносин в Україні*. 2018. № 1. С. 132–137.
4. Mamonova H., Kantsur I. (2015). Finansuvannia sotsialnoi sfery: modeliuвання методом парних порівнянь [Financing of the social sphere: modeling by the method of pairwise comparisons]. *Svit finansiv*, vol. 2, pp. 137–144.
5. Mykhailenko S. (2014). Metodolohichni aspekty planuvannia biudzhethnykh vydatkiv na finansuvannia sotsialnykh prohram [Methodological aspects of planning of budget expenditures for financing social programs]. *Aktualni problemy rozvytku ekonomiky rehionu*, vol. 10(1), pp. 167–173.
6. Koliada T. (2014). Finansove zabezpechennia sotsialnykh funktsii derzhavy: stan, tendentsii ta napriamky optymizatsii [State financial support of social functions: state, trends and directions of optimization]. *Problemy ekonomiky*, no. 3, pp. 100–107.
7. Nadraha V. (2014). Sotsialni vydatky v konteksti finansovoi stabilnosti Ukrainy [Social Expenditures in the Context of Financial Stability of Ukraine]. *Finansy Ukrainy*, no. 9, pp. 43–51.
8. Database / Eurostat. Available at: <https://ec.europa.eu/eurostat/data/database> (accessed: 22 April 2019).
9. Skulysh Yu. I. (2008). Modeli finansovoho zabezpechennia rozvytku sotsialnoi sfery [Models of financial support for the development of social sphere]. *Naukovi pratsi NDFI*, no. 2(43), pp. 26–33.
10. Pihul N. (2014). Typolohiia modelei finansuvannia rozvytku sotsialnoi sfery [Typology of models of financing of development of social sphere]. *Problemy i perspektyvy rozvytku bankivskoi systemy Ukrainy*, vol. 38, pp. 220–229.
11. Plijuta V. (1980). *Sravnitel'nyj mnogomernyj analiz v jekonomicheskikh issledovanijah: Metody taksonomii i faktornogo analiza* [Comparative multidimensional analysis in economic research: Methods of taxonomy and factor analysis]. Moscow : Statistika. (in Russian)
12. Richnyi zvit pro vykonannya Derzhavnogo biudzhetu Ukrainy za 2017 rik [Annual report on implementation of the State Budget of Ukraine for 2017]. Available at: <https://www.treasury.gov.ua/ua/file-storage/richniy-zvit-pro-vikonannya-derzhavnogo-byudzhetu-ukraini-za-2017-rik> (accessed: 23 April 2019).
13. Kychko I. (2018). Transformatsiia sotsialnykh funktsii derzhavy: finansovy aspekt [Transformation of social functions of the state: financial aspect]. *Formuvannia rynkovykh vidnosyn v Ukraini*, no. 1, pp. 132–137.